

Het vergiftigde slachtoffer

Gif en narcotica in de rechtspleging I

Frans Koenraadt

‘Alle Dinge sind Gift, und nichts ist ohne Gift;
allein die Dosis macht es, dass ein Ding kein Gift sei.’
Paracelsus, 1538¹

Toen een van de oprichters van het in 1934 in Utrecht gevestigde Criminologisch Instituut, de strafrechtsgeleerde B.V.A. Röling zich meer op het terrein van de oorlog en vrede begaf en in Groningen hoogleraar in de polemologie werd, beschouwde hij die overgang van het strafrecht naar de polemologie als een van kwaad naar erger.² Bij Chrisje Brants is niet zozeer sprake van een overstap, maar veeleer van een integratie van strafrecht, mensenrechten, rechtsvergelijking en oorlog.

In *Velden van weleer* brengen Chrisje en Kees Brants de Eerste Wereldoorlog op huiveringwekkende wijze nabij. In deze en de volgende bijdrage belichten we een onderwerp dat in de oorlogs- en vooral de criminologische literatuur sterk onderbelicht is gebleven: vergif als wapen en als *modus operandi*.

‘Gas was misschien het meest gevreesde wapen uit de Eerste Wereldoorlog, hoewel het eigenlijk, zeker later, weinig slachtoffers maakte. Traangas werd in 1915 door de dodelijke gassen chloor en fosgeen gevolgd. In 1917 kwam het brandende mosterdgas. Bij de eerste gassoorten moest men gewoon de kraan van een cilinder opendraaien. Vanaf 1916 werd het gas in granaten afgevuurd. Al spoedig waren tegenmaatregelen genomen, en maakte het pissen op zakdoek of sok plaats voor gashelmen van vilt, en later voor echte gasmaskers die honderd procent bescherming boden. Maar de angst bleef voor de onzichtbare, sluipende dood waartegen een mens zich weerloos voelde, en die niet bij naam genoemd mocht worden. Het was verboden in het Engelse leger het woord “gas” te gebruiken. “Hulpmiddel” was de voorgeschreven term. Nog altijd is het schokkend om naar de door gas verblinde mannen te kijken die op een beschadigde film uit 1918 schokkerig voorbyschuifelen in een lange rij, ieder met de hand op de schouder van de man voor hem.’³

1 Paracelsus, ‘Die dritte Defension wegen des Schreibens der neuen Rezepte’, in: *Septem Defensiones* 1538. Werke Band 2, Darmstadt 1965, S. 510.

2 H.W. Tromp, ‘Van kwaad tot erger’, in: G.A. van Gemert et al. (red.), *‘Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken’*. Groningse geleerden 1614-1989, Hilversum 1989, p. 271-282.

3 Chrisje en Kees Brants, *Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog*, zesde druk, Amsterdam/Antwerpen: Nijgh & Van Ditmar, Dedalus 2001, p. 138-139.

In hun even verbijsterende als indringende gids *Velden van weleer* beschrijven de auteurs dat het bij de Haagse Conventie verboden gebruik van gas als wapen niet alleen een eigen angst teweegbracht, maar ook een eigen, nauwelijks bekend beeld gaf aan het oorlogsgeweld.⁴ Door John Singer Sargent is die lange rij in herinnering gebracht door het herdenkingsschilderij *Gassed*, dat levensgroot in het Londense Imperial War Museum hangt.⁵ Ook wijzen ze op de spitsvormige gasmaskers die door de Geallieerden werden gedragen, aangeduid als ‘de varkenssnuit die het ware gezicht van de oorlog vertegenwoordigde.’⁶

De enorme aantallen slachtoffers die vielen en nog altijd vallen door het optreden van de staat in oorlog en de staat tegen ongewapende, weerloze burgers, kortom oorlogsgeweld en volkerenmoord, maken het leed nauwelijks voor te stellen. De Swaan doet een beroep op ons voorstellingsvermogen als hij zegt:

‘ieder van die talloze miljoenen was in zijn naaste omgeving even onvervangbaar als de geliefde dode die mij en ieder van u ooit eens ontvallen is. We kunnen ons nu eenmaal niets voorstellen bij cijfers, en we kunnen ons maar al te veel indenken bij die ene vriend of verwant die we verloren hebben. Laten we daar dan maar aan denken. Hoe kleiner het aantal, hoe groter de emotie.’⁷

Vergiftiging leent zich ervoor om met één actie veel slachtoffers tegelijkertijd te maken. Het gebruik van chemische wapens buiten oorlogsverband deed zich voor in maart 1995 toen een aanslag met zenuwgas werd gepleegd in de metro in Tokyo, waarbij twaalf mensen omkwamen en meer dan vijfduizend moesten worden opgenomen in een ziekenhuis.

In deze bijdrage en de volgende bijdrage van Jos van Mulbregt⁸ zal het verschijnsel van de vergiftiging in het strafrecht en in de forensische wetenschappen van vooral de afgelopen twee eeuwen worden besproken. Onze aandacht voor dit onderwerp komt voort uit onze verbazing over het feit dat terwijl in de mythologie en belletrie de gifbeker al ruim werd gedronken, vergiftigingen in zaken van moord en zelfmoord al eeuwen veelvuldig beschreven zijn, de Victoriaanse periode voor Engeland zelfs is betiteld als de eeuw van het arsenicum,⁹ menig vorst de troon besteeg nadat zijn voorganger een aanslag met gif niet had overleefd, recentelijk de reputatie van de wielersport door veelvuldige dopingsgevallen in diskrediet is geraakt, er ondanks dit alles in de criminologie nauwelijks op deze modus operandi wordt ingegaan. In deze en de hiernavolgende bijdrage zullen we een kentering in de strafrechtspleging laten zien in die zin

4 Brants en Brants, 2001, p. 120.

5 Idem, p. 139. Het staat tevens afgebeeld op het omslag van de bundel die Chrisje samenstelde: *Een plasje bloed in het zand. Literaire getuigenissen van de Grote Oorlog*, Amsterdam: Balans 1995.

6 Brants en Brants, 2001, p. 150.

7 A. de Swaan, *Moord en de staat. Over identificatie, desidentificatie en massale vernietiging*, Amsterdam: Bert Bakker 2003 (Huizinga-lezing 2003), p. 17.

8 ‘De geïntoxiceerde verdachte, Gif en narcotica in de rechtspleging II’, p. 119-134 van deze bundel.

9 J.C. Whorton beschrijft in *The Arsenic Century*, Oxford: Oxford University Press 2010, hoe het Victoriaanse Brittannië thuis, op het werk en in vrije tijd werd vergiftigd.

dat de forensische wetenschappen in het algemeen en de forensische toxicologie en de forensische psychiatrie en psychologie in het bijzonder een zodanige rol vervullen dat de intoxicatieproblematiek is gaan verschuiven waardoor de aandacht voor het vergiftigde slachtoffer is verplaatst naar die voor de geïntoxiceerde dader.

Ligt in deze eerste bijdrage – ‘Het vergiftigde slachtoffer’ – de nadruk vooral op enkele historische en empirische patronen, in de volgende bijdrage – ‘De geïntoxiceerde verdachte’ – komen vooral de bevindingen en patronen ontleend aan de recente jurisprudentie aan bod.

Het strafrechtelijke verloop van vergiftiging

De Code Pénal bepaalde in artikel 301: ‘Vergiftiging wordt genoemd alle toeging op iemands leven, door de werking van middelen die met meer of minder spoed de dood kunnen verwekken; op welke eene wijs die middelen ook aangewend of toegediend mogen zijn, en welke de gevolgen daar ook van mogen zijn.’¹⁰ Samen met kindermoord, vader- en moedermoord werd vergiftiging als een afzonderlijke vorm van levensberoving onderscheiden. Vóór 1809 werd vergiftiging als een gekwalificeerd delict gezien, dat verzwaard met de doodstraf moest worden bestraft.

Vergiftiging als *modus operandi* beleefde in de negentiende eeuw haar hoogtijdagen. Ook in die eeuw bestond het beeld dat vergiftiging voornamelijk door vrouwen werd begaan.¹¹

Tussen 1814 en 1870 werden in Nederland volgens de gerechtelijke statistiek 34 doodvonnissen wegens vergiftiging uitgesproken. Over in totaal 442 ter dood veroordeelde personen werden in die periode gratie-adviezen uitgebracht, in 26 (dat is 6% van de) zaken daarvan was het indexdelict vergiftiging.¹² In tien zaken werd geen gratie verleend, in zestien wel. Eenmaal gegratieerd, konden deze daders meestal rekenen op de zwaarst mogelijke vervangende straf: twintig jaar tuchthuis.¹³ Omdat het gemakkelijk verkrijgbaar was, werd in de meeste zaken gebruik gemaakt van rattenkruit.

Thans wordt vergiftiging niet meer afzonderlijk als een strafbaar feit in het Wetboek van Strafrecht genoemd en wordt de toediening van een vergif strafrechtelijk gekwalificeerd als moord, doodslag, (zware) mishandeling, etc.

10 W. Koster, *Leerboek der gerechtelijke geneeskunde voor artsen en rechtsgeleerden. Vrij bewerkt naar het Duitse leerboek van dr. E. Buchner*, tweede herziene druk, Tiel: H.C.A. Campagne 1877, p. 314. Artikel 352 van de Code Pénal bepaalde voorts over vergiftiging: ‘Al wie paarden of andere wagen- of karre-, rij-, of lastbeesten, hoornbeesten, schapen, geiten, varkens of visschen in de kommen, vijvers en andere bewaarplaatsen van visch vergiftigd zal hebben, zal gestraft worden met eene gevangenis van een tot vijf jaren, enz.’

11 Zie de bijdrage van Annemarieke Beijer en Désirée Paridaens, ‘Terugblik op een Amsterdamse doodstrafzaak uit 1812’, in deze bundel, op p. 61-74.

12 De daders hadden het gemunt op het leven van 25 personen, maar troffen daarbij ook 15 anderen. S. van Ruller, *Genade voor Recht. Gratieverlening aan ter dood veroordeelden 1806-1870*, Amsterdam: de Bataafse Leeuw 1987, p. 96.

13 Idem, p. 141.

Anders dan voor brandstichting, dat zowel de strafrechtelijke kwalificatie als de modus operandi kan betreffen, verwijst vergiftiging thans alleen nog naar de methode.

In de periode tussen 1992 en 2006 zijn in Nederland 3304 gevallen van moord en doodslag te betreuren, daarin neemt vergiftiging als modus operandi met 1% een bescheiden plaats in.¹⁴

Kenmerken van het middel en de daad

‘Vergiftiging (intoxicatie) noemt men het ontstaan van een ziekelijken toestand door in het lichaam gebrachte schadelijke stoffen, welke in het dagelijksch leven, conventioneel, vergiften heeten.’¹⁵ Of de vergiftiging door een ongelukkig toeval, door misdaad of door zelfmoord ontstaan is, kan door het gerechtelijk geneeskundig onderzoek niet worden bepaald.¹⁶ Vergiftiging neemt als modus operandi nog steeds een bijzondere plaats in temidden van de strafbare feiten die het Wetboek van Strafrecht kent. Terwijl het niet gaat om een open, manifest gewelddadige actie kan deze toch fataal uitpakken.¹⁷ Het middel, met opzet toegediend, doet sluipend en slopend zijn werk. Dat voltrekt zich heimelijk en vergt – afhankelijk van de aard van het middel kortere of langere – tijd voordat het beoogde effect is bereikt.¹⁸ Dit veronderstelt veelal, maar niet noodzakelijk, dat de dader contact heeft met het slachtoffer en dat er voldoende tijd beschikbaar is om het middel ongestoord te laten uitwerken. Daarbij blijft de heimelijkheid essentieel, zodanig dat sommigen vergiftiging als ‘the coward’s weapon’ beschouwen.¹⁹ Het middel vreet zich een weg door het lichaam van het slachtoffer en richt daar (wanneer niet tijdig wordt ingegrepen) onherstelbare en uiteindelijk fatale schade aan.

Arsenicum neemt daarin een belangrijke plaats in. Kenmerkend voor arsenicum is dat het kleurloos, reukloos en smaakloos is, dat het gemakkelijk in water en andere vloeistoffen oplost. Het kan cumulatief verspreid over een langere periode in kleine doses worden toegediend.²⁰ Het ‘is in geringe hoeveelheden dodelijk voor de mens en werd door marskramers als vliegen- en rattengif voor weinig geld aangeboden. Daarnaast leken de verschijnselen van vergiftiging op andere darmaandoeningen en was arsenicum tot halverwege de negentiende eeuw in lichaamsweefsel of voedselresten niet met zekerheid aan te

14 Ter vergelijking: in de elf jaren van 1998 tot en met 2008 komen in Engeland en Wales 7542 zaken van moord en doodslag voor. Hiervan zijn 271 (3,6%) het gevolg van vergiftiging. Aldus K. Soothill en B. Francis, ‘Homicide in England and Wales’, in: M.C.A. Liem en W.A. Pridemore (red.), *Handbook of European Homicide Research. Patterns, Explanations and Country Studies*, New York: Springer 2012, p. 287-300, p. 481.

15 Koster, 1877, p. 315.

16 Idem, p. 323.

17 P. Spierenburg, *A History of Murder. Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*, Cambridge/Malden: Polity Press 2008, p. 128.

18 Zie J. Zeldenrust, *Patholoog-anatoom*, Alphen aan den Rijn: Sijthoff 1978, p. 191.

19 J. Levi, *Poison. A Social History*, Stroud: The History Press 2011, p. 102.

20 J. Parascandola, *King of Poisons. A History of Arsenic*, Dulles: Potomac 2012, p. 1 en 5.

tonen. In vorstelijke kringen was het gebruikelijk – uit voorzorg tegen vergiftiging – het klaargemaakte eten eerst aan een hond te voeren.²¹ Was de arsenicumvergiftiging in zijn bloeitijd vooral aantrekkelijk omdat arsenicum niet kon worden aangetoond, thans kan ieder die door arsenicum denkt te worden vergiftigd door zijn of haar de huisarts de urine laten controleren. De wetenschap dat dit mogelijk is, moedigt niet aan om dergelijke vergiftigingen nog te begaan.²² Daarbij vormt de oplossing van de gifmoord het archetypische beeld van de forensische toxicologie.²³ Ook andere middelen zijn gebruikt, waarvan lood, kwik en strychnine tot de belangrijkste behoren.

Loodvergiftiging kwam voor, zowel in gevallen van gifmoord als in die van zelfmoord. In Frankrijk was het gebruik van loodacetaat onder de naam ‘poudre de succession’ als langzaam werkend gif in de tijd van Lodewijk XIV in zwang bij kwaad bedoelenden.²⁴ Fosfor(deeg) werd gebruikt als rattengif zowel voor gifmoord als suïcide en was voor de productie van lucifers gemakkelijk verkrijgbaar.²⁵ Strychnine werd wel toegepast in pijlvergiften (in strijd en jacht) en als geneesmiddel. Bij gifmoord met strychnine werd van bier en pillen gebruik gemaakt om de bittere smaak te maskeren. Het is toegepast voor de executie van de doodstraf en bij zelfvergiftiging.²⁶

Uit het inmiddels ruime arsenaal aan toxische middelen blijkt dat traditionele giften zoals arsenicum, cyanide en parathion slechts zelden meer voorkomen in vergiftigingszaken, maar dat narcotica vaker worden aangetroffen in de slachtoffers van dergelijke zaken.²⁷

Een verband tussen brandstichting en vergiftiging

De psychiater Kraepelin beschrijft in zijn *Psychiatrische Klinik* Band III Krankhafte Persönlichkeiten, waaronder ‘Impulsives Irresein’. In de inhoudsopgave staat hierbij als onderschrift ‘Brandstifter und Giftmischer’. In de theorie over *impulsive madness* beschrijft hij hoe jonge dienstmeisjes uit onbehagen tot kinderdoding (en andere delicten) kunnen komen en noemt hij als belangrijke

21 F.W. van der Kreek, *Alexander Willem Michiel van Hasselt, 1814-1902. De eerste docent toxicologie in Nederland* (diss. Utrecht), Utrecht: Universiteit Utrecht 2000, p. 6.

22 Zeldenrust, 1978, p. 204-205. Koster vermeldt in 1877 (p. 331): ‘Het scheikundig aantoonen van het arsenicum heeft een hoogen graad van volkomenheid bereikt en, zoodat zelfs zeer geringe hoeveelheden niet aan de waarneming ontsnappen.’

23 F.A. de Wolff, ‘Forensische toxicologie’, in: A.P.A. Broeders en E.R. Muller (red.), *Forensische wetenschap. Studies over forensische kennis en organisatie*, Deventer: Kluwer 2008, p. 179. De auteur laat daarin duidelijk zien dat de forensische toxicologie veelvuldig bijdragen aan andere dan de straf(proces)rechtelijke terreinen van de rechtspleging levert.

24 Van der Kreek, 2000, p. 127.

25 Idem, p. 134.

26 Idem, p. 141. Op p. 18 vermeldt de auteur dat de Griekse overheid vergif gebruikte om ter dood veroordeelden terecht te stellen en dat zij gif uitdeelde aan grijsaards die daar om vroegen.

27 A. Finnberg, M. Junozovic, L. Dragovic, R. Ortiz-Reyes, M. Hamel, J. Davis en A. Eriksson, ‘Homicide by Poisoning’, *American Journal of Medical Pathology* 2013, nr. 1, p. 38-42.

veroorzaker heimwee of het loskomen uit de dienstbetrekking omdat zij zich daarin erg ongelukkig voelen.²⁸ Vervolgens schrijft hij:

‘In solcher Lage kann der urwüchsige Selbsterhaltungstrieb der Schwachen rücksichtslos zu denjenigen Mitteln greifen, die bei geringstem Kraftaufwand und ohne eigene Gefährdung die stärksten Wirkungen verbürgen. Sehr leicht kommt es dann zu mehrfacher Wiederholung äußerst gefährlicher Handlungen, wie gerade bei den Brandstiftern und Giftmischern. Die heimliche und mühelose Erzielung aufregender Folgen scheint einen starken Anreiz dafür zu geben.’²⁹

Voor gebruikmaking van deze beide methoden hoeft de dader fysiek niet sterk te zijn, met relatief geringe activiteiten kan een enorm effect worden bereikt. Strikt genomen hoeft de dader er de confrontatie met het slachtoffer niet voor aan. Na een geringe actie doet een chemisch proces zijn destructieve werk. Juist wegens deze kenmerken lenen deze praktijken zich uitstekend voor toepassing door vrouwelijke daders.³⁰

Enkele karakteristieken van daders en hun daad

In zaken van vergiftiging tekenen zich in de loop der tijd enkele patronen af. We zien deze terug in de verschillende categorieën: voorzien van enige casuïstiek volgen hier de vrouwelijke daders, de zaken in gezins- of familieverband (kinderdoding, partnerdoding, ouderdoding), de niet intentionele vergiftiging, en de meervoudige doding, zoals die door medici en paramedici.

Vrouwen

Vrouwen zijn weliswaar in de absolute minderheid in vergelijking met mannen die vergiftigden, maar onder vrouwen die een moord of doodslag pleegden, waren zij die hun slachtoffer vergiftigden, oververtegenwoordigd.

De beruchte Leidsche gifmengster ‘Goeie Mie’, haar ware naam is Maria Catharina Swanenburg (1839-1915),³¹ vergiftigde in Leiden ruim honderd personen, van wie er 27 overleden. Zij nam de zorg voor zieken en ouderen op zich, verzorgde hen, sloot levensverzekeringen af zodat de begrafeniskosten konden worden betaald. Zij bezocht haar slachtoffers met een pannetje soep of pap dat arsenicum bevatte. Ze vergiftigde vele mensen, onder wie zestien

28 F. Koenraad, ‘Heimwee als thema in pathologie en delinquentie, speciaal in zaken van kinderdoding en brandstichting’, in: M. Groenhuijsen et al. (red.), *De forensische psychiatrie geanalyseerd*, Apeldoorn/Antwerpen/Portland: Maklu 2011, p. 95-102.

29 E. Kraepelin, *Psychiatrische Klinik* Band III Krankhafte Persönlichkeiten, Band III, 1896, p. 367-368.

30 F. Koenraad, ‘Diagnostiek en daderschap van dames in delinquentie en daaropvolgende detentie’, in: F. Koenraad et al. (red.), *Gewelddadige vrouwen. De schaduwzijde van Venus*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2012, p. 29-56.

31 W.K. van Leyden, *Goeie Mie, of De Leidsche gifmengster*, Leiden: Burgersdijk & Niermans 1935, 1994.

familieleden, zoals haar beide ouders, haar schoonzus, neef, maar ook haar buurmeisje. Aan de praktijken van Goeie Mie kwam een einde toen een militair arts een soldaat bezocht die na verlof niet in de kazerne was teruggekeerd. Hij trof een patiënt aan met heftige buikkrampen en dacht aan een arsenicumvergiftiging. De soldaat overleed en de hoogleraar farmacie E.A. van der Burg uit Leiden trof in hem en vorige slachtoffers arsenicum aan.³² Het stoffelijk overschot van diverse slachtoffers werd jaren later opgegraven en ook daarin werden sporen van arsenicum aangetroffen. Goeie Mie werd in 1885 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

Tussen dader en slachtoffer van vergiftiging bestaat meestal een band van langdurige nabijheid, waardoor de dader de gelegenheid heeft in een natuurlijke omgeving onopgemerkt het gif toe te dienen. Vergiftiging bleek dan ook vooral voor te komen onder gezinsleden en huishoudelijk personeel.

Gezins- en familieleden als slachtoffer

In zijn sociologie van de vergiftiging beschouwt Collard de huiselijke omgeving als de wieg van de vergiftiging,³³ meer nog dan de vergiftiging in militair verband.

Kinderdoding

Met Medea als klassiek voorbeeld vormt kinderdoding (uit wraak) een belangrijke categorie in zaken van vergiftiging.³⁴ De grote kwetsbaarheid van het kind, de duurzame en verregaande afhankelijkheid en de bijzondere band met het eigen kind zijn typerend voor deze zaken.³⁵ Ook in zaken van kinderdoding verkiezen vrouwen vaker dan mannen om vergiftiging toe te passen. Hier wordt vergiftiging in vergelijking met andere methoden als een tamelijk passief middel gezien.

Kindermishandeling

In hun kwetsbare en afhankelijke positie hebben kinderen zich heel wat geweld en wreedheid moeten laten welgevalen, zo leren ons de geschiedenis, de

32 Van der Kreek, 2000, p. 73.

33 F. Collard, *The Crime of Poison in the Middle Ages*, Westport, Conn.: Praeger 2008.

34 D. Bourget en P. Gagné, 'Maternal Filicide in Quebec', *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2002, nr. 3, p. 345-351; P.T.K. Cheung, 'Maternal Filicide in Hong Kong, 1971-1985', *Medicine, Science and the Law*, 1986, nr. 3, p. 185-192; J. Haapasalo en S. Petäjä, 'Mothers who Killed or Attempted to Kill Their Child: Life Circumstances, Childhood Abuse and Types of Killing', *Violence and Victims* 1999, p. 219-239; D.R. Hargrave en D.P. Warner, 'A Study of Child Homicide over Two Decades', *Medicine, Science and the Law* 1992, nr. 3, p. 247-250; P. McGrath, 'Maternal Filicide in Broadmoor Hospital 1919-1969', *Journal of Forensic Psychiatry* 1992, nr. 3, p. 271-297.

35 Zie voor de rol van de media in dergelijke zaken: C.H. Brants en F. Koenraadt, 'Criminaliteit en media-hype. Een terugblik op de publieke beeldvorming rond kindermoord', *Delikt en Delinkwent* 1998, nr. 6, p. 542-564, tevens verschenen in: G.J.N. Bruinsma, W. Huisman en R. van Swaeningen (red.), *Basisteksten in de criminologie I. Aard, omvang en verklaringen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2005, p. 298-312.

hulpverlening en de rechtspraak. Tot de – al dan niet fatale – vormen van mishandeling en misbruik van kinderen hoort, naast ‘battering’, ‘spanking’, ‘shaking’, en verstikking, ook vergiftiging.

Extended suicide

De Duitse onderzoekers Paschen en Puschel signaleerden in de periode 1950-2005 in de regio Hamburg een kentering in zaken van ‘erweiterte Suizid’, in de vakliteratuur beter bekend onder de naam ‘extended suicide’. Het gaat hierbij om zaken van doding gevolgd door zelfdoding, waarbij de doding gericht is op degene die aan de zorg van de dader is toevertrouwd, meestal een kind of zorgbehoefte partner of ouder. Werd in de jaren ’50-’60 in het merendeel van deze gevallen nog gebruik gemaakt van gas, in de jaren ’90-’05 kwam vergiftiging door middel van gas niet meer voor en bleek dit vooral vervangen door gebruikmaking van een vuur- of steekwapen. In de eerste periode werden de doding en zelfdoding meestal in één gebeurtenis met één methode uitgevoerd, in de recente periode zien we dat vaker van twee verschillende methoden gebruik na elkaar gebruik werd gemaakt.³⁶

Ouderdoding

Research in Nederland in zaken van ouderdoding in de periode 1950-1995 leert dat dit delict in de jaren ’50-’70 nog wel gepleegd werd door middel van vergiftiging, maar in de afgelopen decennia vooral met behulp van steek- en vuurwapens.³⁷ Menigmaal vangt ook de seriemoord met behulp van vergiftiging aan met het ombrengen van de vader en/of de moeder daarmee, waarna in de loop der tijd andere slachtoffers vallen.³⁸

In mei 1962 overlijdt in het Betuwse dorp Bemmelen een tuinder onder verdachte omstandigheden. Geruime tijd is er getwijfeld tussen moord en zelfmoord. Maar uiteindelijk wordt zijn dochter Annie E. – later ook wel Bemmelse Annie genoemd – ervan beschuldigd haar vader te hebben vergiftigd. Annie blijft ontkennen en in hoger beroep wordt ze vrijgesproken. Twaalf jaar later, in 1974, wordt zij veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf wegens doodslag op haar moeder. Daarmee was ze toentertijd de langst gestrafte vrouw in Nederland.³⁹ De raadselen in deze Nederlandse strafzaak brachten veel opschudding met begin 1979 een acht uur durend radioprogramma, een daarop gebaseerd boek van de programmamakers⁴⁰ en in 1996 A.F.Th. van der Heijdens *Hof van Barmhartigheid* en *Onder het plaveisel het moeras?* Evenals een eeuw voordien, toen ter dood veroordeelde daders van ouderdoding al dan niet door vergiftiging door gratie nog aan de doodstraf konden ontkomen, werd ook in

36 A. Paschen en K. Puschel, Der erweiterte Suizid im Wandel der Zeit (Hamburg, 1950-2005), *Archiv für Kriminologie* 2007, p. 159-169.

37 F. Koenraadt, *Ouderdoding als ultiem delict* (diss. Utrecht), Deventer: Gouda Quint 1996, p. 279.

38 Idem, p. 184.

39 Eigen onderzoek liet zien dat er in de daaraan voorafgaande 45 jaar in Nederland geen andere daders van ouderdoding zo’n lange gevangenisstraf kregen opgelegd.

40 T. Boumans en W. Kayzer, *De zaak Annie E.*, Amsterdam: Bert Bakker 1979.

deze zaak het arrest van het Arnhemse gerechtshof, na zes jaar gevangenisstraf te hebben uitgezeten, door gratie gecorrigeerd. In zijn arrest had het gerechtshof destijds kennelijk niet alleen de doodslag op Annie's moeder gesanctioneerd, maar de doding van haar vader waarvoor ze eerder was vrijgesproken alsnog in de strafmaat verdisconteerd.

Partnerdoding

In het begin van de vorige eeuw sprak de Hoge Raad een Arnhemse winkelierster vrij van een poging tot moord op haar echtgenoot, nadat zij hem gedurende enkele weken een zelf gebrouwen thee had laten drinken, getrokken van koperen muntstukken. Hoewel de vrouw, na op heterdaad te zijn betrapt, erkende dat zij inderdaad de bedoeling had gehad om haar echtgenoot om het leven te brengen, oordeelde de Hoge Raad dat het 'moordwapen' – de koperoxide in de theepot – een volstrekt 'ondeugdelijk middel' was, waar niemand aan kon overlijden. De enkele intentie om het slachtoffer te doden was, aldus de Hoge Raad in dit zogeheten Koperen cent-arrest, onvoldoende om tot een veroordeling te kunnen komen.⁴¹

Onderzoek in zaken van partnerdoding in Nederland in de periode tussen 1980 en 2006 toont dat deze modus operandi wel onder Nederlandse en Turkse verdachten, maar niet onder Antilliaanse, Surinaamse en Marokkaanse verdachten voorkwam.⁴²

Recent onderzoek in Engeland en Wales wijst uit dat de modus operandi om delicten te plegen niet alleen afhankelijk is van het gedrag en de sociale kenmerken van en de relatie tussen dader en slachtoffer, maar zeker ook van de psychopathologie van de dader. In zaken van moord en doodslag zijn het, beoordeeld naar de pathologie van de daders, vooral de aan drugs verslaafden die niet-gewelddadige methoden, zoals vergiftiging, gebruiken om hun delict te plegen. Het voorkomen van moord of doodslag als gevolg van vergiftiging onder deze verslaafde daders kan worden verklaard doordat zij gemakkelijk toegang hebben zowel tot illegale drugs alsook tot voorgeschreven medicatie zoals methadon. Hun slachtoffers blijken dan vaak bekenden of familieleden te zijn.⁴³

Niet-intentionele vergiftiging

Gaat het bij doding en zelfdoding als gevolg van vergiftiging om intentionele vergiftiging, er bestaat daarnaast een niet onbelangrijk aandeel niet-intentionele vergiftigingen. Muazzam en anderen (2012) wijzen op een in de Verenigde Staten schrikbarend hoog aantal gevallen waarin mensen onbedoeld, als gevolg van vergiftiging komen te overlijden. Als voorbeelden van deze categorie

41 HR 7 mei 1906, W 8372.

42 M. Liem, K. Geene en F. Koenraadt, *Partnerdoding door etnische minderheden*, Amsterdam: Dutch University Press 2007.

43 Onder 3930 daders in de periode 1997-2003. Zie C. Rodway et al., 'Methods of homicide in England and Wales: a comparison by diagnostic group', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 2009, nr. 2, p. 291-294, 296 en 299.

kunnen gelden: overlijden als gevolg van een niet-intentionele overdosis drugs, alcoholvergiftiging, koolmonoxide en het gebruik van pesticide, gasvergiftiging, verkeerde dosis medicatie. In een periode van vijf jaar (2003-2007) nam het aantal gevallen van onbedoelde vergiftiging met 47% toe.⁴⁴ Ook het aandeel suïcides als gevolg van vergiftiging nam in die periode toe, met bijna 10%. Het aandeel dodingen met behulp van vergiftiging stabiliseerde daarentegen.

Meervoudige moord

Internationaal onderzoek onder vrouwelijke daders van seriemoord uit de periode 1990-2006 waarin 30 zaken die in vereniging zijn gepleegd, worden vergeleken met 35 zaken van alleengepleegde moord laat zien dat vrouwen die alleen tot seriemoord komen, dit meestal met behulp van vergif (40%) of medicatie (20%) doen.⁴⁵

Overlijden als gevolg van vergiftiging in handen van de medici of paramedici is voor velen nauwelijks denkbaar, toch komt het voor, zelfs zo dat de betreffende dader erin slaagt om er geruime tijd onopgemerkt mee door te gaan, waardoor zijn acties uiteindelijk als seriemoord te boek staan. Een veel voorkomend persoonskenmerk onder deze daders is hun verregaand narcisme. Hun slachtoffers blijken vaak zeer oude en zeer jonge patiënten te zijn, veelal niet in staat tot communicatie. Wanneer er vermoedens rijzen in ziekenhuizen blijken directie en artsen vaak traag te werk gaan alvorens justitie wordt ingeschakeld.⁴⁶ In Nederland valt bijvoorbeeld te denken aan de Limburgse verpleger Frans H., die in de jaren '70 terechtstond,⁴⁷ aan Martha U., de verpleegkundige uit Delfzijl,⁴⁸ in Engeland aan de huisarts Shipman, en aan de verpleegkundige Beverly A. op een kinderafdeling van een algemeen ziekenhuis in Lincolnshire.

44 In 2003 maakte vergiftiging 16% van het aantal niet-intentionele overlijdens uit; in 2007 toegenomen tot 24,6% daarvan: een groei van 6,7 per 100.000 naar 9,8 per 100.000 van de bevolking. In diezelfde periode zijn 29.469 gevallen van suïcide en 463 gevallen van homicide als gevolg van vergiftiging te betreuren. S. Muazzan, M.H. Swahn, H. Alamgir en M. Nasrullah, 'Differences in Poisoning Mortality in the United States, 2003-2007: Epidemiology of Poisoning Death Classified as Unintentional, Suicide or Homicide', *Western Journal of Emergency Medicine* 2012, nr. 3, p. 230-238. In de periode 2000-2009 is voor niet-intentionele vergiftiging zelfs sprake van een toename van 128%, aldus I.R.H. Rocket et al., 'Leading Causes of Unintentional Injury Mortality: United States, 2000-2009', *American Journal of Public Health* 2012, nr. 11, p. 84-92.

45 E.A. Gurian, 'Female Serial Murderers: Directions for Future Research on a Hidden Population', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2011, nr. 1, p. 27-42; A. Jones, *Women who kill*, London: Gollancz 1991.

46 R.B. Furbee, 'Criminal Poisoning: Medical Murderers', *Clinics in Laboratory Medicine* 2006, p. 255-273, vooral p. 270.

47 Minimaal negen bejaarde patiënten bracht hij in de Lückerdekliniek in Kerkrade om door hen insuline-injecties toe te dienen. In 1977 werd hij door het Hof 's-Hertogenbosch veroordeeld tot achttien jaar gevangenisstraf. Zie ook: F. Beyaert, 'De vrije keuze van gedragalternatieven en strafrecht', *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 1977, nr. 5, p. 339-346, vooral p. 342-344.

48 In verpleeghuis Vliethoven bracht zij minstens vier hoogbejaarde patiënten om door hen insuline toe te dienen. Zij werd verminderd toerekeningsvatbaar bevonden. Haar werd in 1996 negen jaar gevangenisstraf plus tbs met bevel tot verpleging opgelegd.

Allen sloegen zij toe, gebruikmakend van de vertrouwenspositie en langdurige omgang met de van hun sterk afhankelijke slachtoffers.

Een bijzondere positie in dit verband neemt de voormalig huisarts dr. O. in, die overigens niet in zijn functie als arts tot vergiftiging overging, maar op grond van zijn opleiding en praktijk over de noodzakelijke kennis beschikte. In 1954 was deze arts uit Berkel-Rodenrijs door de rechtbank Den Haag tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld wegens moord door middel van vergiftiging met cyaankali op zijn vrouw. Hij werd gedetineerd in de gevangenis in Leeuwarden, waar hij Adriaan Lodder ontmoette die eveneens zijn vrouw had vergiftigd met behulp van arsenicum. Ook hij was in 1954 door de rechtbank Den Haag tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld. In februari 1958 werd in de gevangenis in Leeuwarden Lodder dood in zijn cel werd aangetroffen, vergiftigd met cyaankali. Uit onderzoek bleek dat dr. O. als de moordenaar van zijn medegedetineerde Lodder moest worden beschouwd. In 1962 werd dr. O. door het Gerechtshof Leeuwarden voor de tweede maal tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.⁴⁹

Voorlopige conclusie

Vast onderdeel van het eerstejaars curriculum is bijvoorbeeld het befaamde Hoornse taart-arrest uit 1911, waarin de Hoge Raad de bewijscriteria voor opzettelijk handelen strafrechtelijk nader normeerde. Het verweer van de verdachte dat de met rattenkruit vergiftigde taart niet voor het uiteindelijke slachtoffer bedoeld was maar voor haar echtgenoot – waarmee geen sprake zou zijn van moord (op de vrouw) maar slechts van poging tot moord (op de man) – werd op grond hiervan verworpen. De verdachte, zo meende de Hoge Raad, had zich wellicht de dood van de vrouw niet primair ten doel gesteld, maar had toch de geenszins denkbeeldige kans daarop in het plan op de koop toe genomen. Het arrest van het Hof Amsterdam, waarin de verdachte werd veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf, werd om die reden in cassatie bevestigd.⁵⁰

In ‘klassieke’ zin vormen vergiftigingsdelicten voor de moderne rechtenstudent in feite een zeldzaamheid en zijn het vaak vooral historische curiosa bij de bestudering van de jurisprudentie rondom een aantal algemene strafrechtelijke leerstukken. Vergiftiging bleek voor berekenende daders een doeltreffend middel om zich van echtgenoten, geliefden, (onwettige) kinderen, rivalen te ontdoen. In reactie op de hoogtijdagen van vergiftiging in de negentiende eeuw neemt de controle op de verkoop van de vergiften toe en worden in de (forensische) toxicologie meer testen ontwikkeld waarmee giftige stoffen kunnen worden opgespoord en aangetoond. De (para)medische beroepen behouden beroepshalve toegang tot dergelijke toxische stoffen met mogelijke risico’s van

49 R. Boost, *Dr. O. Levenslang vergiftigd*, Ridderkerk: Uitg. Ridderhof 1973.

50 HR 19 juni 1911, W 9203. Zie ook: Fred Soeteman en Chris Roodbeen, *De Hoornse taart en andere rechtsmonumentjes*, Raamsdonksveer: Vèrse Hoeven 2000, hoofdstuk 8.

misbruik.⁵¹ Onder verwijzing naar het citaat van Paracelsus waarmee dit artikel werd geopend, geldt dat dodelijke stof ook genezend kan uitwerken, en omgekeerd...

Het aantal zaken van vergiftiging is niet alleen afgenomen, maar ook de rol van de intoxicatie is verschoven en wel van het slachtoffer naar de dader, zoals in de volgende bijdrage zal worden aangetoond. Het gaat daarbij niet alleen om een verschuiving van de rol van intoxicatie als *modus operandi* naar die van een verklaringsmodel, maar ook om een ontwikkeling die de vergiftiging als methode in de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt, naarstig op de hielen gezeten door de voortgang in de forensische toxicologie. Daarmee gaat het allerminst om een fenomeen van historische *curiosa*, maar om een actueel probleem dat zich met ruime regelmaat in de hedendaagse forensisch gedragskundige praktijk voordoet, waarbij de klassieke vergiften zijn verdrongen door de narcotica.

51 Parascandola, 2012.